ila po njenih udih; oči niso več zrle skozi solze in roké, ki so sklepale ogrinjalo na prsih, niso več trepetale... Čutila je, da lahko sama, brez tuje pomoči prepleza devetdeset sežnjev dolge stopnice.

Ko je stopila na tretjo stopnico, je obstala ko pribita. Pred njo je stal velik, postaven mož v velikih škornjih in malem kožuhu...

«Jaz sem, Nataša... Ne boj se!» je spregovoril mož.

Ntalija Sergjejevna se je opotekla. Po visoki krimski kapi, po črnih brkih in po črnih očeh je spoznala svojega moža, posestnika Litvinova. Mož jo je dvignil na roke in jo je poljubil, vonj po konjaku je vel iz njegovih ust. Bil je lahko opijanjen.

«Veseli se, Nataša!» je dejal. «Sneg me ni zametel in nisem se utopil. Med metežem sem se s svojimi ribiči dokopal do Taganroga in od tam sem prišel k tebi... da, k tebi...»

Mrmral je in ona ga je gledala s preplašenimi očmi, vsa bleda in trepetajoča. Ni mogla verjeti...

«Kako si mokra, kako trepetaš!» je šepetal in jo pritisnil na svoje prsi...

Na njegovem od sreče in vina žarečem obrazu je ležal mehek, otroško dober smešek.. Ona ga je tedaj čakala v tem mrazu pozno v noč! Ali ni to ljubezen? Smejal se je od sreče...

Tihemu, srečnemu smehu je odgovoril strašen, dušo prodirajoč krik. Niti tuljenje morja ne šum vetra nista mogla preglušiti tega krika. Obup je spačil njen obraz. Mlada gospa ni bila močna dovolj, da bi bila zatrla krik. Iz njega je zvenelo vse: prisiljena ženitev, nepremagljiv odpor proti možu, muka samote in končno razdrto upanje na svobodo vdove. Vse njeno življenje s svojo bolestjo, s svojimi solzami in s svojim trpljenjem je ležalo v tem kriku, ki ga niti lomeči se kosi ledu niso mogli prevpiti. Mož je razumel ta krik. Bilo je nemogoče, da bi ga ne razumel...

«Hudo ti je, ker me ni sneg zametel ali led zmečkal», je zamrmral.

Njegova spodnja ustnica je pričela trepetati, grenek nasmeh je spreletel njegov obraz. Stopil je po zadnjih treh stopnicah navzdol in spustil svojo ženo no tla.

«Naj se zgodi tvoja volja!» je dejal.

Obrnil se je od žene in stopil k čolnu. Bedasti Petruša je skakaje po eni nogi, s stisnjenimi zobmi in trepetajoč potisnil čoln v vodo.

«Kam greš?» ga je vprašal Litvinov.

«Ne prestanem teh bolečin, gospod! V smrt grem... Smrt ne pozna bolečin...»

Litvinov je skočil v čoln. Norec je splezal za njim.

«Z Bogom, Nataša!» je zaklical Litvinov svoji ženi. «Tvoja volja naj se zgodi! Zdaj imaš, kar si pričakovala, ko si stala v mrazu! Bog s teboj!»

Norec je dvignil vesla, in čoln, ki je trčil spotoma ob velik sklad ledu, je splaval na visoko morje.

«Veslaj, Petruša, veslaj!» je prigovarjal Litvinov. «Dalje, le dalje!»

Litvinov se je trdno oprijel čolna, se zibal in gledal za seboj. Izginila je njegova Nataša, izginil je končno breg.

«Vrni se!» je slišal rezek klic svoje žene.

In zdelo se mu je, da je v tem «vrni se» zvenel obup in vroča, baš vzplamenela ljubezen.

«Vrni se!»

Srce Litvinova je začelo biti... Njegova žena ga je klicala in poleg tega so zvonili zvonovi na bregu in klicali k božični maši.

«Vrni se!» je prihajal do njega proseči glas.

Odmev je ponavljal besede. Zvenele so v hrumu lomečega se ledu, v zavijanju vetra in v glasovih božičnih zvonov: «Vrni se!»

«Vrniva se!» je dejal Litvinov in zgrabil norca za roko. Ta ga ni slišal. Od bolečine je stisnil zobé, gledal poln upanja v daljavo in veslal s svojimi dolgimi rokami... Njemu nihče ni klical: «Vrni se», — bolečina v nogi, ki jo je nosil že od mladosti, je bila vsak hip hujša... Litvinov ga je zgrabil za roké in ga potegnil k sebi. Toda te roké so bile trde, so bile ko kamen, in ni jih bilo lahko odtrgati od vesel. Bilo je tudi prepozno. Proti čolnu je plavala ogromna gora ledu. Ta gora naj bi Petrušo osvobodila njegovih bolečin...

Bleda gospa je stala do belega dne na morskem obrežju. Ko so jo premrzlo in od dušnih bolečin nezavestno prinesli domov in položili v posteljo, so šepetale njene ustnice še vedno: «Vrni se!»

V božični noči je vzljubila svojega moža.

.....

Žid

Poljski spisal Julijusz Kaden Bandrowski

Židi so hodili z mano že v ljudsko šolo. Tu pa tam so ostali tudi pri verouku. Bili so lepo oblečeni. Enega izmed njih, ki je prinašal sladkarije v šolo, se prav dobro spominjam. Bile so prav posebne sladkarije, sicer židovske, toda zelo okusne. O počitnicah se je vozil k morju.

Prave Žide sem spoznal šele na gimnaziji. Izmed triinštiridesetih učencev jih je bilo v našem razredu kar dvanajst. To je bilo v drugem B razredu. Kadarkoli sem pomislil, da so to Židi — jih nisem mogel trpeti. Moj starejši brat me je vedno vpraševal: «Zakaj?» Odgovarjal sem mu na kratko: «Zato — ker...»

«Toda — zakaj?»

«Zato, ker se mi tako zdi.»

Baš tisti krat sem bil v latinščini in računstvu zelo šibek. Moja mati me je peljala h gimnazijskemu ravnatelju, ki je vse videl in vse vedel, ker se je neprestano plazil v copatah po poslopju okoli.

Ravnatelj me je prijel za brado, bil zelo prijazen, in priporočil mami, naj mi dobi inštruktorja iz razreda mojega starejšega brata. V tem razredu je bil tudi neki Žid z imenom Sontag.

Ta Sontag se je pisal z enim samim «n», bil je zelo nadarjen — toda bil je Žid.

Mama je hotela vedeti, kateri izmed učencev je najubožnejši. «Kateri izmed njih,» kakor se je izrazila, «je v najslabšem gmotnem položaju.»

«Če vam je na tem,» je dejal ravnatelj, «tako je brez dvoma Sontag najubožnejši.»

Sontag je bil sin starega krojača, ki je bil seveda tudi Žid in poleg tega skoraj tudi že slep.

«Taki reveži so,» je razlagal ravnatelj, «da skoraj nimajo stanovanja, sin jih preživlja s svojimi inštrukcijami.»

«V tem slučaju, gospod ravnatelj», je dejala moja mati. «naj bo kar Sontag za inštruktorja.»

Še danes se spominjam, kako je bila mama tistega dne oblečena. Imela je sivo obleko z lilijastimi obšivi. V roki je držala šopek vijolic.

Bil sem tih; šele ko sva stopila v voz, sem siknil skozi zobe edino besedo:

«Grintovec!»

«Kaj si dejal?» se je nagnila mama k meni. «Kaj si dejal?»

«Nič,» sem zamrmral.

Naslednjega dne popoldne je prišel Sontag k nam. Čeravno je bil njegov oče krojač in ne mizar, se mi je zdelo, da diši moj novi učitelj po mizarskem kleju. Baš po judovskem, torej močnem in neznosnem mizarskem kleju.

Njegove oči so bile rdeče obrobljene in obrvi skupaj zraščene. Opazil sem, da se mu v ustih, kadar govori, nabira slina in se mu lepi.

Bilo ga je strašno prenašati.

Oblečen je bil uborno, v stare oguljene in zašite cape. Čudil sem se, da ljudstvo, ki napravi toliko zločinov in hudega, niti ni pošteno oblečeno.

«Gotovo nosiš telovnik pod jopičem?» sem ga vprašal in ga hotel s tem opomniti na slab položaj njegovega očeta, ki je bil v prvi vrsti izdelovalec telovnikov.

«Res ga nosim,» je odgovoril Sontag, «bolj toplo je v telovniku.» Odpel je jopič in mi pokazal star telovnik. «In ti?»

«Jaz ga ne nosim,» sem odgovoril zaničljivo in sklenil istočasno, da ne bom ničesar razumel, kar mi bo ta Žid razlagal.

To obljubo sem držal prvo in vse ostale ure dolgo vrsto tednov.

Razlagal mi je računstvo. Pomagal si je z vsem mogočim. Z jabolki, s slivami, z orehi. Žile na sencih so mu nabreknile, rdeče trepalnice so mu utripale tako naglo, da so mu čisto gotovo delale veter v očeh.

«Razumeš?» me je vprašal in mi prožil svoje trepetajoče, premrle roke nasproti.

«Ničesar ne razumem,» sem mu odgovoril mirno.

Sčasom me je Sontag spregledal do dna in pričel polagoma odkrivati, da se le delam, da ničesar ne razumem. To je spoznal po mojih očeh. Ko sem to opazil, sem izbral nekaj točk, v katere sem strmel, da mi ni bilo treba gledati vanj. Te točke so bile: slika Julija Kossaka, šopek planik nad naslonjačem, kovinasto kolesce klavirjeve noge in črna pika, ki sem jo nosil od svojega rojstva na levem zapestju.

Nekega dne me je Sontag prijel za roko in pokril črno piko.

«Ne dotikaj se me!» sem zavpil razjarjen.

Pogledal me je začuden in zrla sva se dolgo z razprtimi očmi, slednjič sem mu dejal nesramno in naravnost v obraz:

«Moji tovariši pravijo, da imam grintovca za inštruktorja.»

«Tvoji tovariši so tepci.»

«Lahko da so tepci, toda — jaz ne razumem ničesar.»

Večkrat je prišel tudi moj starejši brat, Sontagov součenec, in poučevala sta me skupno. Moj brat me je prosil, naj se vendar potrudim, da bom razumel, zakaj Sontag ima poleg mene še druge ure. «Kdaj bo tedaj prišel domov in se učil zase?»

«Ravno za to mi je šlo, da bi ne imel časa, da bi se zase učil, postal tako neumen in bi nič ne znal.»

Ko me je poučeval geometrijo, so se muke mojega učitelja podvojile, če ne celo potrojile. Jaz nisem razumel ničesar — od začetka pa do konca ničesar. Nastal je večer, užgali smo luč, in jaz, navidezno v resnici, nisem imel niti pojma.»

Sontag je sedel tako, da mi je gledal naravnost v oči — in nato zopet naravnost v zvezek. In tako je šlo od črte do črte, od kota do kota, od površine do površine — da sem se končno začel smejati, on pa me je zgrabil za roke in vzkliknil:

«Zdaj vidim, da razumeš. Ti razumeš!»

Razumel sem, toda popadel me je tak srd, da sem ga, ne da bi pomislil, udaril v obraz.

On me je zgrabil za roké, padla sva v naslonjač. Z vso močjo svojih suhih mrzlih prstov me je stisnil za zapestja in jokal, pri tem je strašno bridko nategnil svoj obraz. Tudi jaz sem jokal — njemu nasproti, z nosom poleg nosa.

Govorila sva nerazumljive s solzami namočene besede in ležala tako, ko je naenkrat vstopil moj oče.

Še danes se spominjam njegove prve besede:

«Kaj pa je zopet to?»

Nato so se odprla vrata jedilnice, vstopila je mati. Sontag in jaz sva stala sredi naslonjača.

Oče se je delal, kakor da bi mojega učitelja sploh ne bilo v sobi, in me vprašal:

«Zakaj jočeš?»

«Ker sem ga udaril v obraz.»

«O,» je dejal moj oče, «to je pa izvrstno.» Prižgal si je cigareto in nadaljeval:

«Zakaj si ga udaril?»

Nisem mu odgovoril.

«Kako je bilo?» se je obrnil oče na učitelja.

Nisem se mogel vzdrževati nič več, zavpil sem:

«Udaril sem ga v obraz — ker sem razumel!»

Oče je sedel v naslonjač, potegnil Žida k sebi in govoril nekatere besede, toda take, da mi še danes tičijo kot nož v prsih. Dejal je, da Sontagov oče svojega sina ravno tako ljubi, kakor on ljubi mene. In da Sontagova mati, brez dvoma — stara Židinja, svojega sina ravno tako ljubi, kakor ljubi moja mati mene. In da bo sin Sontag, če zboli njegov oče, radi tega ravno tako žalosten, kakor bi bil jaz žalosten radi bolezni svojega očeta.

«Starši in otroci,» je dejal, «nič drugega ni na svetu, samo to.»

Trikrat je ponovil: «Samo to. Samo to. Samo to.»

Nato je objel moj oče, ki je nas — svoje sinove — tako poredko poljuboval, Sontaga okoli vratu, ga poljubil na čelo in se obrnil do mene z besedami:

«Za tak pogrešek niti kazni nisi vreden — samo pomilovati te je treba. Nič več.»

Oblit s solzami sem bežal iz salona v kuhinjo, in od tam, akotudi je bila zima, na podstrešje. Tu me je dobila mati in me peljala v sobo.

In še istega dne sva se peljala z mamo k cvetličarju in nato k očetu mojega učitelja.

«Ti sam boš nesel cvetlice gori,» je dejala mati pred durmi stare črne hiše.

Bežal sem po stopnicah navzgor, kjer je dišalo po čebuli in česnu, našel končno prava vrata, ki mi jih je odprl star, siv Žid.

«To pošilja moja mati za gospo Sontag,» sem zaklical že na pragu, položil šopek belih cvetic k likalniku, ki je stal na dolgi krojaški mizi, in sem zbežal.

F. B.

.....

I. Bašte:

Rihemberške vislice in Standreško kolo

Bilo je pred desetimi leti, nekega dne tam okoli Božiča, zgodaj zjutraj, ko je eaš polk, pripravljen na odhod, zmrzoval ob porušenih hišah večje vzhodnogališke vasi, tostran lesenega mosta čez reko Seret. S temnimi oblaki prepreženo nebo nam je obetalo slab dan. In res, ko smo po dolgem čakanju končno odkorakali čez most proti ruski meji, je začel sneg naletavati. Pod tenko sneženo plastjo zamrzlo razorano cestno blato nam je oviralo hojo, zato smo raje korakali po njivah kraj ceste. Snežilo je vedno močneje, tako da so sam sneženi kosmiči zastirali razgled.

Ko smo okoli poldne prehodili ali bolje: prebredli popolnoma zasneženo vas, smo se srečali z oddelkom Nemcev, ki so prepevaje, bahato in prezirljivo zroč na nas pohlevne «Esterajharje», stopali proti železniški postaji v Čortkov, od koder so se odpeljali na francosko bojišče. Na njihovih prateţnih vozovih in poljskih kuhinjah so bile obešene deske z napisi: «Nach Paris» ali pa: «Lustreise nach Paris» in druge zafrkacije na račun antantnih zaveznikov.

Kmalu potem so nas naši voditelji napotili s ceste, čez plitvo žlebino, kar prek polja, ki se je polagoma vzpenjalo. Tu pa je zavel tako močan sever, da se je kar kadilo, in sneženi metež nas je objel, da nismo skoraj eden drugega videli.

Po dolgem, trudapolnem pototovanju zdaj navzgor, zdaj navzdol, smo se končno prerili iz meteža na višino, s katere se nam je nudil krasen, neopisljiv razgled. Tik za nami, proti jugu, pod temnimi, nizko visečimi oblaki je divjal sneženi metež, pred nami, proti severu, se je razpenjalo jasno nebo in večerno solnce nam je prijazno pomežikovalo izza oblakov na zapadu ter obsevalo popolnoma zasnežene podoljske poljane.

Ustavili smo se na kratek oddih. Kdor je bil tako srečen, da si je prejšnjega dne, na ta ali oni način, nabavil kako okrepčilo, si ga je izmotal iz nahrbtnika. Tudi jaz sem imel v nahrbtniku repek klobasice in v stekleničici dva, tri požirke ruma; vse skrbno v papir zavito. Odprl sem nahrbtnik, položil zraven njega beležno knjižico, v kateri je bilo potaknjenih več prostih listov z beležkami zgodovinske vsebine, ter potegnil izpod perila božji dar, da bi ga použil. Ali usoda je hotela drugače. Proti snežnemu metežu, tik za nami, pihajoči sever je začel listati beležnico in sproti odnašati v nji potaknjene proste liste. S klobasico v roki sem zdrjal za ubežnimi listi. Nekaj sem jih polovil, a ne vseh; nekaj mi jih je sneženi metež požrl. Med lovom na odnešene liste sem večkrat padel kot sem bil dolg in širok in pri tem divjanju zgubil klobasico. Vrnivši se z lova, ki se mi je le deloma posrečil, sem z žalostjo ugotovil, da mi je nekdo mojih bojnih tovarišev popolnoma posušil stekleničico z rumom.

Tako sem prišel ob prigrizek in ob oživljajoči požirek.

Med odmorom je naš poveljnik — neki madžarski podpolkovnik — sklical vse častnike na sestanek, kjer so v zavetju v bližini stoječe podrtine neke pristave, s pomočjo zemljevida, ugotovili, da smo zašli predaleč na jug in vas, ki se je nadolgo raztezala v dolu pred nami, ni ona, kamor smo bili namenjeni. Zato je nenadoma odredil odhod v severni smeri. In šli smo, čez drn in trn, navzdol proti vasi, jo presekali, in se vzpeli na nasprotni položni breg.

Vrh brega, na razsežni poljani, nas je vnovič zajel sever, ki je vzdigoval snežene oblake in nam jih pršil naravnost v obraz. Proti večeru se je pooblačilo in v mraku je pritisnil tak mraz (gotovo nad 30 stopinj pod ničlo), da tople obleke niti čutili nismo; obšel nas je občutek, kakor da bi nagi, s samimi nahrbtniki na sebi, bredli do vratu ledeno, deročo vodo. Snežinke so se nam oprijemale obraza in sproti zmrzovale; ledena skorja nam je zastirala oči in kakor slepci smo se pehali dalje.

Na konju, ki ga je vodil častniški sluga za brzdo, je čepel skljućen, čez glavo v dva plašča popolnoma zavit, naš poveljnik — prej omenjeni podpolkovnik — ki je bil, tako omotan, bolj podoben zasneženemu svežnju obleke, nego človeku. Da ga ljudje niso hvalili, ker nam je pripravil, sicer proti svoji volji, tako telovadno zabavo, je razumljivo; na glas so mu prerekli vse, samo človek ne.

Kakor vse na svetu mine, tako je minilo polagoma tudi naše trpljenje. Pot se je začela nagibati navzdol in sneženi vihar je pojemal. Skoraj nenadoma smo prišli na državno cesto v dolu, kjer je že mirno snežilo, ker je sever popolnoma ponehal. Zavili smo na desno po cesti in kmalu dospeli, v trdni noči, do prvih hiš one vasi, kamor bi bili morali priti v prvih popoldanskih urah.

V topli izbi gostoljubne hiše ruskih ljudi smo se, pozno po noči, komaj oživili in pri peči osušili. Pozabljeni so bili vsi naši naperi in trpljenje in kmalu smo se razgovorili s prijaznimi domačini, ki so nas bili zelo veseli, ker smo govorili njihovemu sorodni jezik. Na mizi sem razložil nahrbtnik in pregledal vse papirje. Ugotovil sem, da mi je vihar odnesel vse, med drugimi, tudi tri zelo važne beležke iz starih spisov, ki sem jih pred 25 leti slučajno videl v arhivu goriške okrožne sodnije. Ker so ti spisi važen in zanimiv prispevek k zgodovini našega ljudstva, sem zgubljene beležke še istega večera po spominu obnovil in jih objavljam tu, zelo pomankljive, posebno glede časa in oseb, ki so v njih omenjeni.

Začnem z vsebino najstarejšega teh spisov t. j. pravde, ki jo je naperil rihemberški grof proti deželnemu knezu, vladarju notranjeavstrijskih dežel, oziroma proti dvorni kamori v Gradcu, radi kratenja njegovih domnevnih pravic. Iz te pravde si lahko predočimo nazore tedanjega gospodovalnega sloja o človeških pravicah sploh, posebno pa jasno izhaja pravno razmerje naših prednikov, ki so bili od rimskih časov do leta 1848. grajski podložniki ozir. tlačani, do svojih posrednih in neposrednih gospodarjev.

Stvar je bila taka: vladajoči deželni knez, ki je bil po tedanjem pravu lastnik cele države, je prodal v šestnajstem stoletju gospoščino Rihemberk, če se ne motim, enemu prednikov grofov Lanthieri. Zgodilo se je pa, da je nadvojvoda, ker je potreboval denar za pokritje vojnih stroškov, naložil neposredni osebni davek podložnikom vseh grajščin v državi. To vladarjevo odredbo je smatral lastnik rihemberške gospoščine kot kršenje svojih lastninskih pravic in zato je vložil tožbo.

V tej tožbi navaja tožitelj, da je kupil ne samo gospoščino z gradom in pristavami ter z živo in mrtvo pritiklino, marveč tudi grajščinske podložnike, ki jih on prišteva k živi pritiklini, in da je pogojeno kupnino pošteno plačal in odštel v dobrem denarju. Zato da deželni knez nima nikake pravice nalagati neposredne davke podložnikom rihemberške gospoščine, ker je vse skupaj njegova izključna lastnina.

V odgovoru na to tožbo pravi dvorna kamora, da je grof res kupil grad s pristavo, vso živo in mrtvo pritiklino (fundus instruktus), ki je sedaj vse skupaj njegova nesporna lastnina, a nikakor pa da ni kupil tudi podložnikov. Navaja dalje, da so grajščinski podložniki v prvi vrsti podložniki deželnega kneza, ki jih pa on nikdar ne prodaja in jih tudi v tem slučaju ni prodal; grof da je kupil samo služnostne obveznosti teh podložnikov, to je: pravice do desetine, denarnih dajatev ter do predpisanih robot na zemljiščih, ki so grajščinska lastnina.

Kdo je to pravdo dobil, ne morem povedati, ker je razsodba iztrgana iz spisa. Jasno pa je, da se je v onem času boj za osamosvojitev kmeta komaj začel razvijati in se je nepretrgoma nadaljeval do končne osvoboditve. Zato tudi lahko sodimo, da je rihemberški grof pravdo zgubil. —

Drugi spis, če se ne motim iz l. 1627, je obsegal prošnjo sodnije gospoščine Standrež naslovljeno na tribunal v Gorici, da bi se ji posodilo kolo za natezanje zločincev pri zaslišanju. To čudno prošnjo je standreški grof utemeljeval z dejstvom, da se je njihovo kolo že pred leti strlo in ni za rabo ter da imajo nad leto dni v zaporu sedečega mladega tatinskega klateža in Ločnika, ki noče ničesar izpovedati in ga z lepa ne morejo prisiliti, da bi priznal svoje zločine.

Goriški tribunal je pa to prošnjo kratkomalo zavrnil z razlogom, da vsaka sodnija mora imeti lastno kolo in drugo predipsano orodje, ki je neobhodno potrebno za izvrševanje pravosodja, vedno v redu in pripravljeno na vsakokratno rabo, ne da bi bilo treba še le okoli iskati. Ob enem ga je tribunal strogo ukoril radi take nemarnosti in mu ukazal, da si mora tekom treh mesecev nabaviti novo kolo in o tem poročati, ker drugače se mu bo odvzela sodna oblast.

Kako se je zadeva končala, ne vem, ker je bilo par strani očividno iztrganih. Skoraj gotovo pa je, da se je grof požuril naročiti novo kolo, s katerim so onega reveža iz Ločnika prisilili priznati vse, kar so hoteli, in ga potem tam kje na Rojicah obesili drugim v svarilo.

Ravno v istem času si je tudi lastnik gospoščine Rihemberk belil glavo z zadevo, ki je bila važnejša nego ona standreškega kolesa. On sicer ni pogrešal ne kolesa, ne drugačnega orodja za mučenje; vse je bilo lepo spravljeno v za to določenem prostoru v gradu, samo vislice (gavge) so bile približno v enakem stanju kakor štandreško kolo, to je: niso bile za nobeno rabo.

Kako je prišlo do tega, nam pove tretji spis, iz katerega je razvidno, da je bila v rihemberški gospoščini določena neka obširna njiva z vinogradom pri Rihemberku in neka senožet pri Komnu za užitek onim osebam, ki so bile določene, da morajo skrbeti, da bodo rihemberške vislice vedno pripravljene za vsaktero rabo. To ustanovo, ki je v spisih imenovana «Maleficium,» je uživalo v onem času pet oseb in sicer: njivo z vinogradom neki plemeniti Pallich iz Dobravelj in še trije drugi plemeniti deželani iz Rihemberka, senožet pa neki Matija Stethen iz Komna. Teh pet možakarjev je bilo dolžno skrbeti, da so bile rihemberške vislice vedno v dobrem stanju. Oni štirje, ki so uživali njivo z vinogradom, so morali preskrbeti les, kamnje, pesek, apno in potrebno železnino kakor: žreblje, spone in škrbec z vrvjo, a Matija Stethen, grajski podložnik, ki je bil po tedanji navadi zidar in tesar obenem, je moral vislice postaviti in popravljati. Ta petorica maleficijatov je uživala lepo in pridno zemljišča, na vislice pa je najbrže pozabila. Zato se je rihemberški grof pritožil na goriški tribunal.

V svoji pritožbi pravi grof, da imajo obesiti večje število zločincev, med temi nekaj upornih Tolminčev (ubežnikov iz prvega tolminskega upora l. 1628), ki so jih grajski biriči zalotili, ko so se skrivaj potepali v okrožju rihemberške sodnije, da oni štirje plemeniti deželani nočejo popraviti vislic, ki so popolnoma nerabne, ker sta pokončnika v deloma porušenih zidanih podstavah razmajana in trhla, prečnice pa sploh ni več. Na prostor pod vislicami in okoli vislic, ki bi moral biti vedno z belim peskom na debelo posut, je nametano kamenje, ki je obraščeno s travo in plevelom. Dalje pravi: «ne samo da nočejo vislic popraviti, branijo se tudi izročiti njivo z vinogradom.» Zato prosi slavni tribunal, da bi ukazal onim štirim deželanom t. j. pl. Pallich-u in drugom, da naj ali vislice popravijo in opremijo za takojšnjo rabo ali pa izročijo gospoščini njivo, ki bo dana v užitek onim, ki so voljni vršiti dolžnosti «maleficija».

Toliko sem posnel iz one pritožbe. Kako se je ta zadeva končala, ne vem, ker je tudi temu spisu iztrgana razsodba tribunala.

Ker se bo komu čudno zdelo, da se je grof pritožil samo proti štirim plemičem, od katerih je zahteval vrnitev njive z vinogradom, med tem ko senožeti in Matijo Stethena iz Komna niti ne omenja, hočem pojasniti vzrok. V onih časih so imele sodnije gospoščin na deželi sodno oblast samo nad podložniki, a nad prostimi ljudmi in podeželskimi plemiči, če tudi kmetskega stanu, pa le tribunali v deželnih glavnih mestih. Zato je razumljivo, da rihemberški grof v svoji pritožbi podložnika Matija Stethena iz Komna niti ne omenja, ker mu je kratkomalo užitek one senožeti prepovedal in ga skoro za gotovo tudi drugače kaznoval. A glede onih štirih plem. kmetov sam ni mogel in ne smel ničesar ukreniti.

Zelo značilno za one nemirne čase je dejstvo, da so se oni štirje plemeniti deželani upirali popravljanju vislic, ki bi služile tudi za obešanje upornih tolminskih podložnikov. Ta njihov odpor je izviral na eni strani iz strahu pred grajskimi podložniki, nad katerimi so sami kmetovali in kolikor toliko tudi z njimi čutili, na drugi strani pa jih je podžigala zavest, da grof ni bil njihov sodnik in da jim ne more naravnost do živega.

I. Bašte.

.....

Iz dnevnika

Druga nedelja v mesecu novembru l. 1917.

Železna kača se je sunkoma ustavila sredi celega mesta sivih barak. Znosili so nas bedne ljudi, zaznamovane za vedno, na nosilih iz vozov pod jasno nebo. Pripovedujejo, da je to že tretji vlak tekom štiriindvajsetih ur. «Težko ranjeni so prvi,» se je drl brkat častnik, in nosili so nas polagoma v operacijsko sobo.

Prevezali so me. Nalahno so me zopet vzdignili z operacijske mize in me položili na nosila, na ona nosila, ki so tako zelo podobna krsti. Saj bolečine ne čutim, le vidim ne jasno, vse naokrog mene je nekam megleno — — — — — «Pazite» je rekel zdravnik bolniški sestri, ne razumem kaj misli, ali je res tako hudo, in spremlja me usmiljenka; čemu drugih ne spremlja? Zla slutnja me obhaja. In zdravnik, kako je govoril, ne bo nič hudega je rekel, obrnil mi je glavo v stran, ko so me prevezovali, da ne bi videl rane, ponujal mi je konjaka in cigaret, a nisem sprejel in videl sem rano — zdi se mi, da sem videl skozi roko — — —. «Dum - dum» je šepnil prvi zdravnik in vsi naokrog so ponovili «dum - dum». Zunaj na prostem čaka še na stotine ranjencev in koliko jih je bilo pred menoj, baje se niso zdravniki ustavili celo noč ter opravili nadčloveški posel.

Baraka št. 17. Mrtvaška samota vlada v njej. Med prvimi sem. Mirno ležim na postelji, a pogled mi uhaja tja proti vhodu, odkoder cepajo trpini, podpirani od strežnikov ali pa na nosilih. Upadli so in njih obrazi drhte od bolečine. Dobil sem soseda. Dolg koščen je, glavo ima obvezano, izgleda kakor da bi mu nekdo slabo navezal turban na glavo. Kar se mu vidi obraza, je ves zaripel od vročice. Je v nezavesti, le prsa se mu visoko dvigajo in padajo. Neprijetno mi je ob pogledu nanj, toda vkljub temu ne umaknem oči od njega. Pri njem stoje zdravniki in ga molče opazujejo. Vprašam bližnjega zdravnika, kam je ranjen moj sosed, in pove mi, da se mu je zaril v glavo košček železa in mož — živi.